

'De duijvel jaegt ons ... nu kunt gij weeten hoe de bokkereijders leven. Door duijvels ingegeven regeeren wij' (enige vermelding in eigen handschrift) / Jan van Muysen, Wellen (1774).

Er moet onder de weldenkenden een stille paniek geheerst hebben, een angstobsessie voor het 'andere', waarvan de duistere golf de wereld elk ogenblik kon overspoelen. Veel bokkenrijders trachtten de rechters in verwarring te brengen; dat werd ook vaak van heksen aangenomen. Beide categoriën pleitten vaak onschuldig en herriepen hun bekentenissen. Sommige heksen geloofden aan hun kennis, beschuldigden zichzelf soms; de bokkenrijders rekenden op de hulp van de duivel en geloofden aan het 'rijden': er heerste een stille angstpsychose.

Ben Lindekens.

Bokkenrijders waren bij lange na geen heksen, maar werden door de autoriteiten wel als dusdanig gezien.

Ruud Offermans.

Of ze wel of niet hebben bestaan doet niet ter zake. Ze doen iets met de Limburgse volksziel. Er is sprake van cultuuroverdracht en dat is voldoende.

Ruud Offermans.

Inleiding

Reinoud was idolaat van Maaseik. Hij exploiteerde hier een café, genaamd 'den Swaen', naar het gelijknamige pand. Waar ooit een geheime ontmoeting was geweest van de bendeleiders van de bokkenrijders. Over Maaseik werd gezegd: een gezellige stad aan de Maas. Als belangrijk toeristisch trefpunt sinds vele jaren weet Maaseik zijn bezoekers te ontvangen. Het stadscentrum is rijk aan unieke gevels in Maaslandse renaissance, maar ook de oude nederzetting Aldeneik, de bedevaartplaats Heppeneert, het kleine Sint-Jansberg en het landelijke Wurfeld zijn een bezoek waard. Algemeen wordt aanvaard dat de geschiedenis van Maaseik begint te Aldeneik (oude Eycke). Het oudste, bekende, religieuze verhaal is dat van de heiligen Harlindis en Relindis. Het dateert van omstreeks 700. De Frankische edelman Adelhard, een grootgrondbezitter, bouwde een klooster met een houten kerkje voor zijn dochters. Dit klooster, dat gelegen was nabij de Maas, oefende weldra grote aantrekkingskracht uit op de omgeving. Rond dit religieuze centrum kwamen mensen wonen en zo ontstond het oude 'Eycke'.

Het vrouwenklooster van Aldeneik werd verwoest door de Noormannen. Om te voorkomen dat de goederen van de voormalige abdij bij de allodiale goederen van de plaatselijke heren zou gevoegd worden, schonk keizer

Otto I omstreeks 950 alle bezittingen van het klooster aan de Luikse bisschop die er een kapittel van kanunniken van maakte.

Ten zuidwesten van Eycke ontstond een nieuwe nederzetting, die zo snel aangroeide, dat ze in 1244 een aparte parochie werd. Omdat de ligging strategisch zo belangrijk was, werd er een versterking rond gebouwd. Zo ontstond de nova villa, Nieuw-Eyck (Maaseik). De graaf van Loon bezat nabij de Bospoort een woon- en verdedigingstoren, van waaruit in het binnen van de 13de eeuw een nieuwe versterking groeide, die met stadsrechten werden geprivilegieerd. De stad werd omringd met grachten en wallen en de inwoners werden voortaan 'burgenses' genoemd. Later verrees een muur op de aarden wal, met hier en daar een versterkte toren. In 1467, na een opstand tegen de prins-bisschop liet de Bourgondische hertog, Karel de Stoute, de stadsversterkingen en de burcht slopen.

Maaseik was ook een handelscentrum. Midden op de Markt stond het gewanthesis, dat de lokalen bevatte van de Magistratuur, maar ook dienst deed als halle (lakens, vlas, vlees, vis,...) Na de afbraak van het gewanthesis in 1752 begon men met de aanleg van de huidige Markt naar een ontwerp van Pieter Geuns (1706-1776). De Markt werd een vierkant van honderd bij honderd meter

en dit vierkant wordt door de vier straten lopende naar de oude stadspoorten, gelijkmatig in vieren gedeeld. De Markt werd omring met een dubbele haag lindebomen, 126 in getal, en op vier hoeken werden prachtige stadspompen geplaatst. Rond het jaar 1797 werd er op het midden van de Markt een eik geplant. Tot het jaar 1863 stond die eik daar als zinnebeeld van het fiere stadje, vast als 'eik bij der Maese'. Dan besluit men de eik te vervangen door een standbeeld van de Van Eycken. Een beeld vervaardigd uit witmarmer.

Omdat Maaseik aan de Maas lag, was er een druk verkeer met Luik en Maastricht. De vreemde schepen die de stad wilden passeren, waren verplicht een bepaalde tijd te meren en hun waren op de Markt te koop aan te bieden. Vooral op het einde van de 16^e eeuw en het begin van de 17^e eeuw kende de Maashandel een grote vlucht en verdienden de Maasschippers en de handelscompagnieën grote kapitalen. Onder meer door de vele oorlogen op het Luikse grondgebied raakte de Maashandel in de 17^e eeuw echter in verval.

Maaseik was een bij uitstek cultureel centrum en dan vooral op het gebied van onderwijs. In 1400 telde Maaseik twee scholen: een kapittelschool en een stadsschool. De Kruisheren startten in de 17de eeuw met een kloosterschool die later een Latijnse school werd.

Maaseik is een paar keer in vlammen opgegaan, de ergste was in 1684. De meeste huizen waren nog van hout en leem en konden flink branden. Al die huizen moesten in betrekkelijk korte tijd worden hersteld of opgebouwd. Dit gebeurde in de Maaslandse renaissance, een bouwstijl die toen in het prinsbisdom Luik populair was. Het stadsbeeld dat toen is ontstaan veranderde niet veel. De Markt vertoont een stijleenheid die zelden voorkomt. Op deze Markt staan verschillende merkwaardige huisgevels. Meest opvallend is de gevel van **de Oude Apotheek**, de oudste apotheek van België. In dit huis, ook wel 'De Blauwe Leeuw' geheten, hebben zes apothekersgeslachten elkaar opgevolgd, over een periode van meer dan 250 jaar. De voorgevel is een goed voorbeeld van Maaslandse renaissance: zware horizontale randen, stenen kruisvensters, muurvlakken in baksteen, omlijst met Maaskalksteen en glas in lood. Op de hoek van de Markt en de Bosstraat ligt **de Nootstal**, daterend uit 1687 en bezit het enige enggeveltje van de provincie: 2 meter breed. Het huis deed ooit dienst als paardenbeslaggerij, vandaar de naam Nootstal. De kelders bevinden zich onder de Bosstraat. **De Halve Maen** heeft een nieuwe gevel, opgesmukt met oude gevelstenen.

De Posthoorn is een voorbeeld van de Franse Lodewijkstijl, zoals die na 1750 de Maaslandse steden

binnendrong. Eertijds was hier het keizerlijk postkantoor van 'Tour et Taxis' gevestigd.

De Blauwe Leeuw bezit ook typische kenmerken van de Maaslandse renaissance. De stoere omlijsting van de ingang deur wordt verfraaid door een ovaal bovenlicht. Het achterpand herbergt een gedeelte van het Regionaal Archeologisch Museum.

De Beurs in 1704 nog vermeld als 'De Dubbele Adelaar'. Is één van de oudste herbergen van de stad.

Het Hert bevat een overgangsstijl van Maaslandse renaissance naar de Franse Lodewijkstijlen. Het rozet boven de ingang geeft een voorstelling van de zon in het zenit. Fronton in mergelsteen, versierd met een ovaal venster, en dakvensters. Het dak wordt geflankeerd door zwierig in- en uitwijkende barokgevels.

Het Vosken wordt in de volksmond het 'Bokkenrijdershuis' geheten. In een hoekhuis Markt-Boomgaardstraat. Hier woonde bendeleider Henricus Houben en er zou door een aantal Bokkenrijders tussen 1780 en 1785 een eed hebben afgelegd.

Als het verhaal van de onderaardse gangen vanuit het huis Houben waar is, dan kan zo wel verklaard worden hoe bendeleden vanuit een stad met gesloten poorten in en uit konden geraken en onopvallend acteren.

De Leliën is een typisch voorbeeld van de late Maaslandse bouwschool. Het chronogram geven het bouwjaar 1715 aan, met de spreuk 'Zegen dit huis Heer,

en bewaar het'. In het imposante dak bevinden zich twee reeksen van drie zoldervensters. Dit is het enige gave Maaslandse huis te Maaseik.

De Stad Amsterdam met een gevelsteen uit 1687 wordt ook wel 'De Gekroonde Stevel' genoemd.

Bijna allemaal in Maaslandse renaissance. Deze stijl werd geïntroduceerd door prins-bisschop Erard van der Marck (1472-1537). Deze stijl straalde zoveel prestige uit en dwong zoveel respect af, dat ze overal in het Luikse gebied navolging kreeg. Kenmerkend was dat, naast baksteen, veel streekeigen materialen werden verwerkt, zoals mergel en de Maaslandse Naamse steen. Een kenmerk van de stijl zijn de kleine maar mooie kruisvensters in hout, of vaker nog in steen.

Centraal op de Markt staat het standbeeld van Jan en Hubert van Eyck. Voor het stadhuis staat de zogenaamde perroen. Dit is een zuiltje op vier treden, met bovenaan een granaatappel en een kruis. Binnen het prinsbisdom Luik was dit het zichtbare symbool van de rechten en vrijheden waarover de stad beschikte.

In de 19^e eeuw was Maaseik een regionaal handelscentrum en verder een bestuurlijk, administratief en kerkelijk centrum. De industriële omwenteling ging echter aan Maaseik (zoals aan bijna geheel Limburg) voorbij. Tot aan de Eerste Wereldoorlog bleef het uitzicht van de binnenstad dan ook haast ongewijzigd.

Ze vertoonde een gesloten eenheid rond het centraal gelegen marktplaatsplein. De langgerekte zeshoek (400 x 700m), die de omtrek van de vroeger ommuurde stad uitmaakte, is thans zonder moeite na te gaan. De Markt in haar huidige vorm (106 x 95m) dateert uit de 18^e eeuw. Toen na 1850 de eerste winkels met een etalage verschenen, werd in Maaseik de benedenverdieping van een aantal huizen omgebouwd tot een zakenpand, zoals **Den Swaen**. De voorgevel bezit banden van afwisselend mergel- en leisteen en een fraai barokke krulgevel. Een gevelsteen met de jaartallen 1949-1976 dateert van een restauratie. Aan de sporen in de vensteromlijstingen is het goed te zien dat de stenen kruisen werden verwijderd.

Bokkenrijders

Niets is zo met mysterie omgeven als 'de Bokkenrijders'. De literatuur barst van vaagheden en andere toespelingen, onduidelijke, verdwenen procesakten en verklaringen door middel van zware tortuur, waarin vaak werd gezegd wat de schepenen wilden horen. Getracht is hier het achtergrond verhaal achter de Bokkenrijders te vertellen. Gereconstrueerd door middel van de grote hoeveelheid literatuur die over de Bokkenrijders is verschenen. Vaak wordt gezegd dat de Bokkenrijders een verzinsel zijn een hersenspinsel van de schepenen. Toch kan ik niet anders tot de conclusie

komen, na uitgebreid de literatuur te hebben doorgenomen, dat er wel degelijk Bokkenrijders hebben bestaan. Ook al noemden ze zichzelf niet zo, ze noemden zich gezellen of complicen. Wel moet gezegd worden dat er op de pijnbank vaak te veel namen werden genoemd, waardoor onschuldigen werden opgehangen. Van de andere kant is het zeker zo dat er een harde kern bestond die de touwtjes in handen had en dat deze harde kern bijna zeker werd aangestuurd 'van hoger hand'.

Volgens Lindekens willen sommige auteurs in de bokkenrijders verlichte intellectuelen zien, die tot de voorlopers van de Franse revolutie moeten gerekend worden. Dat ze voorlopers waren staat vast, maar intellectuelen, neen. De intellectuele bovenlaag zag hun als havelozen als meelopers van een intellectualistische 'beweging'. Het is dan wel vreemd dat er van die hypothetische beweging-op-de-achtergrond weinig meer werd vastgesteld dan de relatie van Kerckhoffs met Luik, en dan nog in de late periode toen de intellectualistische revolutie in de lucht hing. Trouwens, waren er intellectuelen bij geweest, dan zou ergens formuleringen van de 'beweging' voor de dag zijn gekomen. En dan had er een werk over de bokkenrijders kunnen ontstaan volgens een patroon zoals Schiller nooit had kunnen bedenken. Ze waren anarchisten

avant la lettre. Een duivelse bende: kandidaat wereldverbeteraars.

Lindekens vervolgt: ...de bokkenrijders dus als geheim genootschap. Ja, het zit er wel in. Een inwijdingsritueel, een bundel geboden en verboden, een organisatorisch verband, lokale cellen, afgesproken herkenningstekens of herkenningswoorden, en een eendrachtigheid in werking en inhoud die over tientallen jaren strekt. Maar een verband met de vrijmetselarij kan ik niet aannemen. Alleen werden de benden van Overmaas misschien een tijd gemanipuleerd door een loge met een politiek doel, vermoedelijk gevestigd in Luik en met Le Haen als verbindingsman. Een indirecte, zeer verre verwantschap van de bokkenrijders met de vrijmetselarij zou er kunnen zijn: 'de laatste schakel in een keten die zijn uitgangspunt vindt in de oude heidense mannenbonden.' Waarbij de vrijmetselarij zou neerkomen op een intellectualistisch teruggrijpen, het bokkenrijden daarentegen een overleving zou zijn van het oude geloof dat door die mannenbonden werd beleden.

Wieërs zoekt het in klimatologische omstandigheden en epidemiën: 'Volgens hem zwierven broodeloze soldaten rond en trachtten op allelei manieren aan de kost te geraken. Ze sloten zich aan bij andere leeglopers en

stalen en plunderden waar ze konden. De veepest sloeg in West-Europa voor het eerst toe in de periode 1713-1720. De boeren konden dan ook alleen hopen op de sterke natuur van de dieren of op de tussenkomst van de Allerhoogste. Door het afsterven van het vee was er minder mest voorhanden met als gevolg een lagere opbrengst bij de akkerbouw en dus hogere graanprijzen voor een toch al arme bevolking. Klimaathistorici menen een kleine ijstijd te herkennen van 1430-1850. Vooral tijdens de Oostenrijse successieoorlog (1740-1748) en het laatste kwart van de 18^e eeuw kwamen koude winter voor. De Maas vroom regelmatig dicht. De winter van 1739-1740 bracht voor heel Europa zware sneeuwval en vorst tot mei, met als gevolg hongersnood en sterfte. Daar bovenop bracht 1740 veel regen met overstromingen. Dit alles betekende dat onze voorouders nooit de gelegenheid kregen te herstellen van deze rampen, integendeel.'

Blok gaat niet verder dan: in augustus 1776 vatten de schepenen van het hooggerecht te Valkenburg hun oordeel over de bende samen in een brief aan de Staten-Generaal. Daarin stellen ze: *dat het samenzweren van dit vloekgespan niet slechts is geweest een associatie tot stelen en roven, maar dat het wezenlijk inzicht is geweest om door een nieuwe op te richten religie die van de christelijke religie met en nevens de politie te vernietigen, alle goederen gemeen*

maken en dus de soevereine macht haar wettig gezag te ontweldigen, hierom hebben de hoofden der bende van dorp tot dorp binnen Uw Hoog Mogende en naburige landen zo sterk voor hun bende doen rekruteren, en dat voor dit met effect te kunnen doen door hun hoofden snaphanen met twee loopen te Luik waren besteld geworden.

Deze belangrijke periode in de Limburgse cultuur treedt op in de 17de en 18de eeuw, waarin de bevolking veel te lijden had van oorlogen, epidemieën, mislukte oogsten, honger, armoede en kou. Het banditisme in de vorm van benden drukten het verzet uit dat algemeen aanwezig was. Kenmerken van de Bokkenrijders waren: onchristelijke dood (spuwen op het kruis), schijnvroomheid voor beveiliging, het sollen met hosties (bespuwen, vertrappen, verbranden), vertrappen, spuwen en verbranden van het kruisbeeld, drinken van een bedwelmende drank en miskennen van de kerkelijke wetten en de sacramenten. Deze verzetsvorm tegen onderdrukking, die de autoriteiten niet de kop in konden drukken, vormden een voortdurende aantasting en bedreiging van de verhoudingen. Hierdoor vervulden en vervullen de Bokkenrijders de transversale functie van 'de Robin Hoods' van Limburg.

Lindekens noemt de Bokkenrijders een verschijnsel met sociale, economische én esoterische (transversale)

achtergronden, met kenmerken van een ondergrondse beweging, in een vereenzaamd grensgebied waar onderstromen uit zeer vroege tijden misschien nog niet tot dorre beddingen waren opgedroogd? Hij vraagt zich af of we deze beddingen nog kunnen natrekken? En of de benden van het begin af aan een geheim genootschap, een politieke ondergrondse die vooruitliep op de Franse revolutie vormden? Er moet, volgens Lindekens, onder de weldenkenden een stille paniek geheerst hebben, een angstpsychose voor het 'andere', waarvan de duistere golf de wereld elk ogenblik kon overspoelen en kon leiden tot een crisis.

In Frankrijk, Engeland, de Nederlanden en Oostenrijk kwam in deze tijd een uitgebreide wetgeving tot stand, die getuigende van ontstellende wreedheid en overal leidde tot haar uiterste consequentie: de doodstraf.

Lindekens leeft zich in in de mens van die tijd: Er was geen uitkomst, het was een helse kring. Die kring sluit nu nog rond zoveel mensen op deze woeste wereld. Ze waren schijnbaar zeer ingeleefd in de psychose van de naam van hun bende? Het verlangen naar activiteit en **solidariteit** was sterker dan de angst voor de doodstraf. Lindekens stelt dat het verschijnsel bokkenrijden tot de landelijke resten van het oude geloof gerekend zou kunnen worden. De vraag die hij zich uiteindelijk stelt is hoe het komt dat deze specifieke vorm alleen in dié regio bewaard bleef?

In het begin van de benden waren de lokale inwoners overtuigd dat de overvallers moesten worden gevonden onder de Taters, Dravanten of loslopend gespuis. Men noemde hen onder andere heksen. Dr. W. Gierlichs zegt er het volgende over: Wanneer men nu bedenkt, dat het optreden van de bokkenrijders zich in een tijd afspeelde, toen het geloof aan heksen nog zeer levendig was, dan is het gemakkelijk te begrijpen, dat men al dat akelige gedoe van deze rovers, hun rooftochten, die zij dikwijls op grote afstand en gelijktijdig op verschillende plaatsen ondernamen, toeschreef aan een verbond met den duivel, en dat men geloofde, dat zij op bokken door de lucht reden, om op de plaats te komen, waar zij hun slag wilden slaan. We zien dus duidelijk dat de sluwe dievenbende bewust profiteerde van dat duistere volksbijgeloof.

Dit alles wordt alleen maar bevestigd door de aanhouding van de bende van Ernest Mistorius in 1740. Dat de bokkenrijders onder hun leefden kwam niet in hen op. Dat drong pas later door, maar men verklikte niemand, want de wraak van de bokkenrijders was niet onaanzienlijk. Het was de Limburgse maffia van de 18^e eeuw. Iedereen wist wie erbij zat, of had een vermoeden, maar niemand zei iets voor angst om repercussie maatregelen. Er heerste een omerta.

Migratie is een fenomeen van alle tijden. Vanaf de prehistorie tot en met de vroege middeleeuwen vonden talrijke volksverhuizingen plaats. Uit de periode 1100-1500 zijn diverse migrantengroepen bekend in Nederland. Zo kwamen er kooplieden uit verschillende landen, bijvoorbeeld de Noord-Italiaanse Lombarden, maar ook Balten, Dravanten uit het Oosten en zigeuners. De grote migratiestromen kwamen echter pas op gang in de periode na 1500 en in het bijzonder in de gouden eeuw.

Onder de regering van Keizer Leopold I (1640-1705) werden door Mahomet IV (1648-1691) vele christenen verplicht Turkestan of Tatarijen te verlaten. Een deel hunner kwamen bij benden in de Landen van Overmaas, waar men ze *Tateren* noemde. Zij reisden in groep van dorp tot dorp, vroegen aalmoezen, roofden zoveel ze konden en werden daarom uit de Nederlanden verbannen. Enige bleven in de streek, andere landverhuizers kwamen zich bij hen aansluiten, vooral jonge vrouwen en weldra zag men hunne benden weer de dorpen afreizen, waar men ze ditmaal *Passanten* noemde, die men dulden zolang ze geen grote reden tot klagen gaven.